

ВЛАДА – ЕКСПЛІКАЦІЯ ОРТОДОКСАЛЬНОГО РЕЛЯЦІОНІСТА

В статье предпринимается попытка определения власти в парадигме реляционизма. Соответственно, основными специфицирующими признаками власти обосновываются следующие: социальность, асимметрия, амбивалентность действия, каузальность, телеологизм, результативность и принудительность.

Ключевые слова: власть, социальное отношение, социальный субъект и социальный объект, причина и следствие, взаимодействие, цель.

The author has undertaken to determine the power in relationism paradigm. The main specific characteristics of the power are named following features: socialness, asymmetry, ambivalence of action, casualness, teleologism, effectiveness and compulsory.

Key words: the power, social relations, social subject and social object, cause and effect, interaction, the purpose.

Кожному філософському поняттю, на наш погляд, апріорно й абсолютно притаманна вічна актуальність. У цьому і полягає одна з особливостей філософії як любові до мудрості, яка (мудрість) не може не бути актуальною незалежно від часу й простору, тим паче від соціальних умов. (Хоча варто визнати, що винятки тут є, але ми виходимо з того, що всякий виняток лише підтверджує правило.) Це переконання ми цілком і повністю екстраполюємо й на поняття «влада». Ось уже дві з половиною тисячі років воно хвилює простих і великих учених. Таке активне й плідне хвилювання формалізувалося вже навіть у спеціальну галузь знання – філософію влади або, як сьогодні модно говорити, в кратологію. Але є й особлива актуальність цієї теми для нашого рідного хронотопу. По-перше, спроба як реального конструювання власної моделі соціальної організації, так і рефлексії цього процесу не може бути успішною без звернення до основної ідеї – ідеї влади. По-друге, ступінь дослідження цього сюжету у вітчизняній науковій літературі надзвичайно низький: якщо фахівці у сфері політичних наук ще якось займаються проблемою влади, а точніше політичної влади, то вітчизняна філософія ще й не починала інтелектуального штурму цієї цитаделі. Проте перші й небезуспішні атаки, звичайно ж, уже відбулися: серед українських дослідників ми маємо на увазі роботи С. Г. Рябова й деяких інших, а серед російських – роботи В. Г. Ледаєва, В. Ф. Халіпова й ін. Перебуваючи в такий спосіб в оточенні безлічі невирішених завдань, у цій статті ми ставимо за мету систематизувати специфічні ознаки влади й у такий спосіб сформулювати визначення природи влади в парадигмі реляціонізму. При цьому під визначенням ми розуміємо логічний прийом формулювання критеріїв розпізнавання досліджуваного об'єкта серед інших об'єктів, а логіка визначення відповідає логіці явного, реального, класифікаційного визначення.

Отже, якщо додержуватися логіки обраного визначення, то перший крок – це

пошуки роду, до якого належить окреслене поняття і яке, у свою чергу, є достатньо зрозумілим і вже визначене. Щодо цього в сучасній науці практично немає розбіжностей. Більшість дослідників вважають, що влада – це певні відносини, деяка взаємодія, інтеракція між двома й більше сторонами, у ролі яких можуть виступати як окремі індивіди, так і соціальні спільноти. Так, найбільш репрезентабельною, можна навіть сказати – класичною, дефініцією влади в цьому контексті є такий висновок одного з основоположників реляційної концепції Р. Даля: влада – це такі «відносини між соціальними одиницями, коли поведження однієї або більше одиниць (відповідальні одиниці) залежить за деяких обставин від поведження інших одиниць (контрольні одиниці)» [1, Р. 407, див. також: 2, с. 98]. А представник й основоположник зовсім іншої методологічної платформи Г. Лассуелл узагалі віддав перевагу не простому терміну «влада», а складнішому – «відносини влади» [3, р. 92]. Тотожні підходи ми маємо й у вітчизняній філософській літературі. Так, наприклад, В. В. Ільїн стверджує, що «влада є силові відносини, які виражають реальне домінування» [4, с. 11]. А. А. Горних, автор статей про владу й про все, що пов'язане із владою, опублікованих у знаменитій багатотомній серії «Мир енциклопедий», наголошує, що влада – це «особливі відносини між людьми» [5, с. 176; 6, с. 127; 7, с. 191–192]. Тобто родовим поняттям для поняття влади є поняття соціальних відносин. Отже, сутність влади необхідно шукати в проблемному полі соціальних відносин.

Однак, на наш погляд, пряме або непряме використання концепту відносин або взаємодії в описі сутнісної природи влади є найчастіше або непослідовним, або випадковим, або таким, що існує паралельно й незалежно від основного змісту дослідження. Це дає нам необхідні й достатні підстави стверджувати, що далеко не завжди, а можливо, й найчастіше владу фактично трактують як щось інше, не відносини, як таке, що зводиться до чогось іншого, не до відносин. Дуже часто однозначні твердження на зразок «влада – це відносини» супроводжують настільки ж однозначні твердження, що влада – це «здатність когось робити щось» або «можливість когось робити щось». Закономірно в таких випадках повинно виникнути питання: «Отже, влада – це відносини або здатність/можливість?». Здатність/можливість до взаємодії й сама взаємодія – це, на наш погляд, не одне й те саме. Дуже багато дослідників, на словах позиціонуючи себе в концептуальному полі реляціоністської ідеї влади, в подальших міркуваннях наділяють владою конкретних індивідів, спільноти, інститути, організації, тобто певні структури. Тому їх визначення влади починається найчастіше зі слів «Влада являє собою здатність індивіда або групи...». Згадаємо, наприклад, хрестоматійне веберівське визначення влади як можливості здійснювати свою волю всередині певних соціальних відносин, незважаючи на опір інших її учасників, байдуже звідки така можливість походить [8, S. 28]. Практично повну аналогію ми знаходимо й у сучасних, але настільки ж класичних визначеннях, побудованих найчастіше на перефразуванні думки М. Вебера. Наприклад, класикою такої плутанини ідей у вітчизняній літературі є стаття «Влада» в енциклопедичному словнику «Філософія політики», де ми читаємо буквально таке: «Влада – право й можливість розпоряджатися чимось і кимось,

підкорюючи своїй волі» і відразу через одне речення іде твердження: «Влада – форма соціальних відносин між суб'єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової і функціональної залежності одного суб'єкта від іншого» [9, с. 122].

А це означає, що владу визначають як іманентну приналежність якого-небудь суб'єкта, його й тільки його суб'єктну властивість, його «особистий» атрибут. Тобто влада – це щось, чим хтось володіє в принципі, незалежно від того, чи перебуває він у взаємодії із контрагентом чи ні; влада – це щось таке, що хтось може використати у взаємодії з кимсь, як, утім, може й не використати. Таким чином, влада хронологічно, технологічно стоїть поза відносинами й незалежно від відносин і не є структурною частиною, характеристикою самих відносин. У рамках такого розуміння влади як особистого атрибута цілком логічним є тлумачення влади, наприклад, як сили, могутності й т. п. Умовно кажучи, влада – це кийок, який у когось є, а в когось його немає; на цій підставі перший визначає поведження другого, нав'язує йому свою волю, змушує його робити те, чого він сам би не робив. У цьому випадку цілком логічними є міркування про те, що за владу (за кийок) потрібно боротися, владу (кийок) можна узурпувати. Хоча в той же самий час інші настільки ж поширені твердження на зразок «влада утверджує» (невже кийок утверджує) або «право влади» (невже право кийка) виглядають вершиною безглуздості. На нашу думку, усе це і є підміна понять і наслідку: поняття влади підмінено поняттям сила або якимось іншим поняттям. Згадування сили в цьому разі не випадкове: сила, а отже, й насильство є невід'ємною частиною практично всіх концепцій (від М. Вебера до Л. Альтюссера й П. Бурдьє), що виходять з розуміння влади як особистого атрибута.

Здавалося б, більш послідовними прихильниками трактування влади як відносини є Т. Парсонс, Х. Арендт, Н. Луман і деякі інші дослідники. Парсонсівська концепція влади ґрунтується на його теорії «соціальних систем»: владу розглядають як фактор, регулятор соціальних відносин. Сутністю влади для Парсонса є «здатність суспільства мобілізувати свої ресурси для досягнення колективних цілей, спільних інтересів» [10, Р. 225]. Таким чином, влада відповідає людській здатності не тільки діяти й щось розпочинати, але й об'єднуватися з іншими, діяти узгоджено з ними. У цьому разі маємо дуже важливий висновок: владою ніколи не розпоряджається хтось один – вона належить усій групі й існує доти, поки група тримається разом. Х. Арендт, яку, на наш погляд, можна назвати основоположником і головним представником ідеї «колективної природи влади», заявляє: «Влада означає здатність людини не стільки діяти самому, скільки взаємодіяти з іншими людьми. Влада не є власністю одного індивіда – вона належить групі доти, поки ця група діє узгоджено» [11, Р. 143]. Таким чином, якщо ми про кого-небудь говоримо: він «має владу», то це фактично означає, що цю людину певне число людей вповноважило діяти від їхнього імені. І якщо група, яка вповноважила власника влади й передала йому свою владу, розпадається, то автоматично припиняється і його влада.

Однак чи знаходимо ми тут прогрес у розумінні влади саме як певних відносин між суб'єктами, їхньої специфічної взаємодії, яке підкреслює, що влада – це «власність відносин», а не приналежність індивідів, які задіяні в цих відносинах, про

що заявляють вищезгадувані автори? На нашу думку, ні. Швидше за все, різниця полягає лише в розумінні походження влади, а точніше в тому, що М. Вебер і його прихильники не аналізують це питання в принципі, а Х. Арендт та її прихильники роблять акцент саме на цьому й доводять колективну природу не самої влади, а її походження. Обидва теоретичних положення можуть бути зрозумілі як абстракції різних архетипів соціальної ситуації. Однак саму реляційну природу влади ні в першому, ні в другому випадку не просто не проаналізовано, а й зовсім проігноровано.

На наш погляд, влада не є чийсь особистим атрибутом, чиєюсь особистою або груповою можливістю, здатністю, тобто чимсь, виведеним за межі відносин й завжди за будь-яких умов приналежним комусь одному. Влада – це не частина (нехай навіть і найважливіша) відносин, це не умова, передумова відносин, влада – це і є відносини між кимсь і кимсь, влада – це і є вся система відносин. Тобто на цьому етапі наших міркувань можна сказати, що структурно-елементно влада, як мінімум, складається із трьох частин: однієї сторони, іншої сторони й відносин (взаємодії) між ними. Ось ця системна єдність і тільки вона й породжує деяку якісну визначеність, якою і є влада.

Для підтвердження цієї ідеї згадаємо одну казку – казку М. Є. Салтикова-Щедріна «Як мужик двох генералів нагодував». Вважаємо, що це геніальна розповідь про владу, причому саме про природу влади. Насмілимося коротко й з коментарями нагадати її суть.

Отже, сниться одному генералові, що він зі своїм приятелем, теж генералом, опинилися на безлюдному острові. Про всяк випадок нагадаємо, що генерал у царській Росії був не просто військовий, а скоріше символ абсолютної, безумовної й незаперечної влади, тобто в принципі генерал – це і є сама влада. Це зараз генерали в метро їздять. Отже, ходять генерали островом, оглядають визначні пам'ятки. І ось коли настав час обіду, ество генералів зажадало свого простого фізіологічного задоволення. І що ж? А нічого! Ніяких омарів і крем-брюле з неба не впало. Генерали залишалися голодними, навколишня дійсність ніяк на їхні генеральські стогони не відреагувала. Не знаю як у Вас, шановний читачу, а особисто в мене ця ситуація викликає великі сумніви щодо того, що генерали самі по собі є влада. Уже надто ґрунтовно соціальна реальність переконала нас у тому, що, якщо влада чогось хоче, вона завжди це одержить, ну, принаймні, такий дріб'язок, як обід. А в цій ситуації з генералами нічого абсолютно не відбувається: генерали не просто хочуть їсти, вони вимагають, а навколишня дійсність мовчить і не діє – бажання й вимоги генералів не приводять навіть до такого дріб'язку, як бутерброд. Отже, висновок може бути тільки один: навіть генерали самі по собі владою не є. Навіть якщо якісь особисті атрибути в них присутні повною мірою. Якщо знахабніти настільки, щоб дозволити собі «творчо» розвинути казковий сюжет й уявити, що генерали опинилися на острові в повній амуніції, із шаблею на голо й на бойовому коні, однаково б нічого не змінилося в їхній локальній долі – влади як не було, так і не буде.

Продовжимо казковий сюжет. І ось тільки коли з'явився мужик і між генералами й мужиком установився візуальний та вербальний контакт, тобто сформувалися певні відносини, генерали зрозуміли, що перед ними мужик, а мужик зрозумів, що перед

ним генерали, з'явилися всілякі страви й обід відбувся, тобто бажання й вимоги генералів були задоволені тією чи іншою мірою. Таким чином, ми вважаємо, що генерали переконливо довели, що тільки цю ситуацію – ситуацію відносин – і можна назвати владою, поза відносинами влади немає й бути не може.

Спеціально підкреслимо, що трактування влади як соціальних відносин автоматично зараховує її до найфундаментальніших понять соціальної філософії, оскільки влада як соціальні відносини виконує ключову роль системоутворювального фактора, тобто є однією з наріжних підстав організації суспільства як специфічної соціальної якості. На нашу думку, в сучасній філософії цю соціоутворювальну роль влади ще не до кінця усвідомлено, принаймні, у величезній за обсягом кратологічній літературі цю проблему розроблено, мабуть, менше за інші, а з відокремленням політології від соціальної філософії в самостійну науку проблематика влади майже повністю перейшла в цю нову науку, яка, у свою чергу, не може, та й не повинна, займатися такими суто філософськими проблемами.

Самі ж соціальні відносини як категорію соціальної філософії ми традиційно трактуємо не просто як зв'язок між чимсь і чимсь, наприклад, просторовий або тимчасовий (це створює скоріше загальнофілософський зміст поняття «відношення»), а як деяку взаємодію залучених у ці відносини сторін, соціальних учасників відносин, головним атрибутом яких і є саме активність. Таким чином, саме взаємодія становить сутність влади. Вказівка на дію, активність як основу влади можна, мабуть, знайти у всіх концепціях влади, що належать реляційній парадигмі. А ось подальше уточнення дії різні дослідники здійснюють уже через різні поняття – вплив (Х. Лассуелл, Е. Кеплен й ін.), опір (Д. Картрайт, Б. Рейвен й ін.), воленав'язування (М. Вебер, П. Блау), контроль (Г. Моргентау, М. Беретц й ін.) і т. п.

Отже, влада – це певні відносини. Це по-перше.

По-друге, апріорно зрозуміло, що не будь-які відносини є владою. І від роду – відносин – необхідно йти до виду, необхідно шукати специфікацію, конкретизацію відносин, тобто прямувати до цілком певного типу відносин, який і можна буде за тими або іншим специфічними ознаками виділити з роду відносин, тобто відрізнити від аналогічних, близьких явищ, і тим самим визначити як владу. Ось це послідовне додавання специфічних характеристик і повинне сформувати, викристалізувати унікальність якості влади.

Перше, що слід зробити на шляху специфікації, – це визначити, між ким/чим і ким/чим складаються такі відносини, які і є владою. У принципі, ми вже відзначали, що влада – це відносини між окремими людьми, між соціальними групами, між окремими людьми й соціальними групами. Таким чином, у питанні визначення учасників влади ми не можемо погодитися, з одного боку, з Х. Арндт та її послідовниками, які вважають, що влада має суто колективістську природу, а отже, окремі індивіди не можуть бути учасниками владних відносин, а з другого боку, з М. Вебером і його ортодоксальними послідовниками, які розглядають владу як відносини між індивідами, але не як відносини між групами (для визначення аналогічних відносин між соціальними групами М. Вебер використовує концепцію панування).

Тут, на нашу думку, ми повинні ще раз чітко й спеціально підкреслити те, як ми розуміємо учасників влади, оскільки на сьогодні досить великим є коло дослідників, які вважають, що відносини влади існують не тільки в живій природі, але й у неживій, причому в живій природі влада існує як у соціальному світі, так і в тваринному. Звідси випливає висновок, що учасниками владних відносин можуть бути не тільки люди й соціальні групи, але й тваринні й навіть природні (неживі) феномени. Саме в цьому контексті говорять про «владу сонця», «владу спраги», «владу тіла» і т. п. Однак ми вважаємо, що ці фрази носять, з одного боку, винятково метафоричний характер, а з другого, – їхнє використання свідчить про широке трактування поняття влади, коли владу ототожнюють із впливом, силою й іншими подібними категоріями граничної абстракції й тим самим підмінюють її впливом, силою і т. п. Звичайно ж, ми цілком згодні, що, наприклад, про вплив сонця на рослинний світ або навіть на людину можна говорити, але при цьому немає абсолютно ніяких необхідних і тим більше достатніх підстав говорити про владу сонця над рослинним світом або людиною. Саме через протест проти такої й аналогічної широти й підміни понять ми й почали наш аналіз, хоча до цього ідейного табору належать такі шановні дослідники, як Б. Рассел, К. Гібсон, Е. Голдмен, К. Боулдінг, В. В. Ільїн, О. М. Ледяєва й багато інших авторитетів. Так, наприклад, Б. Рассел, спеціально прагнучи надати владі гранично широкого характеру й порівнюючи значення цього поняття у філософії з поняттям енергії у фізики, прямо говорить про «владу над матерією» [12, Р. 25].

Найчастіше як основний аргумент екстраполяції влади за межі соціуму прихильники наводять думку Аристотеля «І у всьому, що, складаючись із декількох частин, безперервно пов'язаних одна з одною або роз'єднаних, становить єдине ціле, позначається панівне начало і начало підлегле. Це загальний закон природи, і, як такому, йому підкорені істоти» [13]. Однак тут є чому, на наш погляд, заперечити. По-перше, ми вважаємо, що в цьому випадку усвідомлено або неусвідомлено використано старий і, на жаль, досить розповсюджений прийом: цю фразу просто вирвано з контексту. І хоча Аристотель справді припускає можливість «якогось принципу володарювання», наприклад у «музичній гармонії», сам він відразу чітко зауважує, що «це питання може, мабуть, бути предметом спеціального дослідження» [13]. Більше того, сам Аристотель аналізує володарювання виключно в людському соціумі. Та й фраза «якогось принципу володарювання», яку уживає Аристотель, свідчить, на наш погляд, скоріше не про тотожність, а про можливу аналогію й не більше того. По-друге, насмілимося стверджувати, що немає достатніх підстав уважати, що Аристотель використовує (у тому числі й у цьому випадку) поняття «влада» як самостійну й досить розроблену філософську категорію. Такої категорії немає в категоріальному апараті Аристотеля. Для епохи Античності, коли ще не було створено теорії влади, ототожнення влади із впливом, силою й іншими феноменами й поняттями, на нашу думку, було цілком припустиме. Але сьогодні для такої підміни понять немає жодних підстав, навіть якщо деякі автори сором'язливо говорять, що вони мають на увазі якусь «протовладу».

Отже, влада – це особливі суто соціальні відносини: сферою її поширення є

соціум, влада – це відносини між людьми й соціальними групами, – відносини, що хоч якось виходять за межі соціуму, не можуть бути названі відносинами влади. Тому використовувати предикат «соціальна» разом з поняттям «влада» не просто літературно невдало (аналогічно до словосполучень «мокра вода» або «масляне масло»), а, на наш погляд, логічно помилково й концептуально неправильно, бо ніякої іншої, крім соціальної, влади немає.

Друге, що, на нашу думку, є видовизначальним на шляху визначення природи влади, – це вказівка на те, що влада – це асиметричні відносини, це відносини соціально нерівних сторін. Ось чому ми вже в першій тезі про відносини підкреслили ідею «генерали зрозуміли, що перед ними мужик, а мужик зрозумів, що перед ним генерали». А якби в куцах відпочивав не мужик, а ще один такий же генерал? Швидше за все, що обід знову б не відбувся, й ні про яку владу ми знову не могли б говорити. Більше того, це повинні бути сторони, соціально нерівні одна щодо одної. Знову ж, якщо уявити на місці мужика давньогрецького раба або простого воїна племені майя, то знову виникають сумніви щодо обіду, а отже, і влади. Вважаємо за необхідне підкреслити ще один дуже важливий момент асиметрії: сторони повинні розуміти й приймати цю соціальну нерівність. Як і наскільки – це вже інше питання. Але зрозуміло, що, якби на місці «слухняного», тобто згодного з цією нерівністю, мужика виявився б «неслухняний», тобто такий, що не розуміє або не приймає цю соціальну нерівність, тобто певними методами й формами опирається такій нерівності, протестує проти неї (наприклад, Омелян Пугачов), знову ж з повним на те правом можна припустити, що генерали б залишилися без обіду, а ми – без прикладу влади.

Можливо, логічно саме тут – визначаючи асиметричність відносин влади – наголосити, що саме нерівність, соціальна нерівність є принциповим джерелом влади. Тут ми повністю згодні з В. В. Ільїним, який стверджував, що «за тотальної рівності (фікція) влади немає; влада виростає з об'єктивних розбіжностей» [4, с. 7]. Соціальні розбіжності й проявляється в соціальній асиметрії. У принципі, на наш погляд, влада й постає із загальної соціальної асиметрії, соціальної нерівності. Атрибутивність соціальної нерівності визначає й пояснює місце та роль влади як атрибутивної характеристики соціуму. Постаючи з нерівності, влада спрямована не на її усунення (про що, очевидно, думали марксистки, визначаючи, наприклад, диктатуру пролетаріату як неминучий і єдино можливий шлях до повної соціальної однорідності). Постаючи із соціальної нерівності, влада спрямована на організацію соціального порядку, динамічної стабільності, яка враховує й використовує соціальну нерівність заради стабільного порядку. Таким чином, постаючи з нерівності, влада сама по собі була, є й завжди буде нерівністю (справедливою або несправедливою, такою, що забезпечує соціальну стабільність чи ні, – все це вже інше питання).

Третя специфічна ознака влади-відносин – це її амбівалентність: влада – це завжди взаємно активний характер обох сторін. У принципі, певний активний, діяльнісний характер учасників влади визначає сама ідея влади як різновид соціальних відносин. Адже соціальні відносини в більшості випадків – від К. Маркса до Е. Дюркгейма, від Т. Парсонса до Е. Гуссерля й т. д., і т. п. – саме й трактують як

взаємодію. Однак так само у більшості випадків активністю наділено тільки одну сторону, у той час як активність іншої якщо й не заперечено прямо, то спеціально не акцентовано й чомусь ніяк не проаналізовано. Зовсім не випадково, на наш погляд, багато авторів, підкреслюючи ідею відносин у владі, для її опису використовують ідею суб'єктно-об'єктних відносин. Так, наприклад, Р. Даль, визначаючи владу, прямо стверджує, що «А (суб'єкт влади) має владу над В (об'єктом влади) настільки, наскільки може змусити В робити те, що В у іншому випадку робити б не став» [14, Р. 80]. Те ж саме можна знайти й у В. Лисового, автора статті «Влада» у Філософському енциклопедичному словнику: «Влада передбачає наявність, по-перше, суб'єкта влади (того, хто застосовує владу), по-друге, об'єкта влади (до чого чи до кого владу застосовують)» [15, с. 94]. Але ідея суб'єктно-об'єктної класифікації сторін відносин саме й спрямована на те, щоб виділити у відносинах активну сторону, яка і є суб'єктом, і відносно пасивну, яку й визначають як об'єкт, об'єкт чийсь активності, чийогось впливу. Саме так розуміє владу В. Лисовой, саме таке розуміння суб'єкта як активної сторони й об'єкта як пасивної сторони ми знаходимо, наприклад, у тому ж філософському словнику [там же, с. 438–439]. Отже, можна й потрібно погодитися з авторами, які підкреслюють активність однієї, суб'єктної сторони. Але, на наш погляд, у жодному разі не можна, як це роблять у більшості випадків, на цьому обмежувати аналіз.

Виникає питання: яка позиція іншої сторони, яку найчастіше називають об'єктом влади? На нашу думку, й інша сторона настільки ж обов'язково проявляє, займає активну позицію. І в цьому особливість, точніше – одна з особливостей влади. Й іншого – пасивності, об'єктної неактивності будь-якої зі сторін влади, на наш погляд, немає й просто бути не може. Інша справа, й це обов'язково слід відзначити, якою є активність цієї другої сторони. Це опір чийсь волі (знову ж, якою мірою, який і т. д.), виконання чийсь волі (і знову ж, якою мірою, як і т. д.) або ж бездіяльність, яку ми теж трактуємо як певний вид активності. Активність кожної зі сторін соціальних відносин, різновидом яких саме і є влада, обумовлена тим, що в ролі сторін тут виступають соціальні одиниці – люди або соціальні групи, тобто елементи, які володіють своїми інтересами, свідомістю, волею, культурою, креативністю й іншими характеристиками, що й детермінують соціальну активність. Априорно й безумовно, що якісний і кількісний бік цієї активності в різних сторін одна щодо одної є різним. Невипадково вище ми спеціально визначили владу як асиметричні відносини, де є ніби ведуча й ведена, визначальна й обумовлена сторони, сторона, що починає дію, й сторона, що відповідає дією.

Саме в цьому розумінні після спеціальної вказівки на активність обох сторін, щоб уникнути повної какофонії у використанні вже сформованих понять, ми теж будемо називати сторони відносин, які нас цікавлять, суб'єктом й об'єктом влади.

Уважаємо за важливе підкреслити ще одну особливість суб'єктно-об'єктної характеристики влади: поділ на суб'єктів й об'єктів влади має відносну підставу. Те, що в одній ситуації влади є безумовним суб'єктом, в іншій ситуації цілком може виступати в ролі об'єкта. Навіть більше того, той самий індивід в одному вимірі виступає як суб'єкт, але в той самий час в іншому вимірі є об'єктом. Наприклад,

голова сім'ї, виховуючи своє дитя, виступає суб'єктом сімейної влади, хоча робить він це – реалізує сімейну владу – тільки тому, що священник щойно змусив його терміново зайнятися вихованням своїх дітей. Тому, конкретизуючи суб'єктно-об'єктні відносини влади, ми повинні завжди пам'ятати про відносність розподілу владних ролей.

Таким чином, влада – це не дія однієї сторони, а завжди й обов'язково взаємодія всіх сторін, не дія однієї сторони, а дія однієї сторони у відповідь на дію іншої сторони, не дія, а, як мінімум, дві дії. Тобто влада – це дія на дію.

Що ж становить сутність цих дій, які утворюють взаємодію й у такий спосіб формують зміст влади? На це питання в сучасній кратології є безліч відповідей – це й контроль, і управління, і вплив, і т. д., і т. п. Ми вважаємо, що якщо не всі ці ідеї щодо змісту дії, то більшість із них правильні. Але вони правильні щодо якогось конкретного виду дії. На наш погляд, владу цілком можна реалізовувати й через контроль, і через управління, і через ухвалення рішення, і через вплив. Тут не можна використовувати принципу диз'юнкції, тут, швидше за все, працює принцип кон'юнкції – влада реалізується й у вигляді контролю, і у вигляді впливу й т. д. А ось якщо від цих конкретних видів дії спробувати дійти певного узагальнення, то ми вважаємо найбільш адекватною й повною ідеєю М. Вебера про панування й підпорядкування. По-перше, це найбільш абстрактні поняття, які знімають усі наведені й не наведені вище види конкретної дії. По-друге, це реальна пара категорій, що відбивають дію як однієї, так й іншої сторони. Отже, влада – це відносини панування й підпорядкування, влада – це коли хтось панує, а хтось йому підкорюється. Хотілося б спеціально підкреслити значення, умовно кажучи, другої категорії й другої дії: влада не зводиться до того, що, наприклад, президент видає укази й у такий спосіб символізує своє панування, це зовсім не влада; влада – це коли президент видає укази, а відповідні органи їх виконують, тобто в такий спосіб символізують своє підпорядкування.

Четверта специфічна ознака влади – це каузальний характер відносин. Ми можемо визначити ті або інші відносини як відносини влади, коли можна досить чітко визначити причину й досить чітко детермінований нею наслідок. Ідея каузальності в розумінні влади досить поширена в кратологічній літературі й своїм корінням сягає ще Т. Гоббса. Англійський мислитель практично ставив знак тотожності між владою й причинно-наслідковим зв'язком: «Влада агента й ефективна причина – це те саме» [цит. за: 16, с. 26]. Таке ригоричне тлумачення каузальності влади, вочевидь, випливає з механістичної інтерпретації Т. Гоббсом самої природи соціального й соціальних відносин зокрема, які він розглядав як контакти й зіткнення, де одні тіла – «агенти» – штовхають інші тіла – «пацієнти». Звинувачувати Т. Гоббса в спеціальному, теоретично обґрунтованому ототожненні влади й причини було б, на наш погляд, перебільшенням. Достатньо указати на те, що Т. Гоббс бачив різницю між причиною і владою, наприклад, у часі дії того або іншого явища. Так, причину він пов'язує з уже отриманим наслідком, тобто вона стосується минулого, а влада пов'язана з творенням певного результату в майбутньому. Головним розробником каузальної природи влади в сучасній літературі є, мабуть, Р. Даль, який вважає, що

«найближчим еквівалентом владних відносин є каузальні відносини. Тому твердження „С має владу над Р” можна замінити твердженням „поводження С є причиною поведження Р”» [17, Р. 46]. Цікаво, що й для Р. Даля, як і для Т. Гоббса, близькість влади й каузальності настільки суттєва, що й він фактично, як неважко помітити в наведеному вище визначенні влади, ототожнює їх.

Особливий евристичний зміст каузальності в розумінні влади полягає, на наш погляд, як мінімум, у трьох основних моментах. По-перше, каузальність чітко й однозначно визначає місце кожного з учасників влади: є визначальна і є обумовлена сторона, є відносно незалежна і є відносно залежна сторона, є домінуюча, тобто панівна, і є підлегла сторона. По-друге, каузальність чітко й однозначно визначає роль кожної зі сторін: є той, хто визначає дії іншої сторони, і є той, хто діє залежно від дій першої сторони, тобто є той, хто приймає рішення, і є той, хто виконує ці рішення або діє відповідно до цих рішень. По-третє, каузальність чітко й однозначно підкреслює взаємне існування, взаємозв'язок і взаємообумовленість сторін: як немає причини без наслідку, так і немає наслідку без причини, отож і влада – це обов'язково сторона-причина й сторона-наслідок, і в той самий час влада – це породжені причиною наслідки. По-четверте, каузальність чітко й однозначно розкриває нам тимчасову логіку – хронологію – влади, тобто показує, звідки й куди по осі часу розвивається влада, де її початок і де її продовження. По-п'яте, каузальність, що має чітку логічну підставу (належить до основ логіки), як і вся найдавніша частина філософії, має максимальну (у межах філософської рефлексії) наукову легітимність і вже тільки тому може стати найбільш ефективним інструментарієм пізнання сутності, у тому числі й сутності влади.

П'яте, що специфікує відносини влади, – це намір, цілепокладання. Тобто влада – це навмисні відносини, це цілеспрямовані відносини. Отже, випадкові, спонтанні відносини, на наш погляд, не можна класифікувати як владу. У цьому плані ми вважаємо, що владу можна визначити як телеологічні відносини. Б. Рассел у своєму відомому визначенні влади однозначно й спеціально наголошує на цій телеологічності влади: «Владу можна визначити як продукування навмисних результатів» [12, Р. 10]. І ми в цьому з ним солідарні.

Телеологізм влади означає, що сторони, задіяні в цих відносинах, мають свої життєві стратегії й тактики. Суб'єкт влади організовує вплив на об'єкт не випадково, не просто так, не нерозважно й не спонтанно, а заради якоїсь цілком певної мети, навмисно, усвідомлено й організовано, він збирається одержати цілком певний результат свого впливу. Безумовно, що все це: усвідомленість, організованість, цілепокладеність – може мати зовсім різні кількісні і якісні характеристики, фіксуватися в зовсім різних формах, методах і засобах. У принципі, влада зароджується, організовується й функціонує як якийсь необхідний і достатній спосіб реалізації суб'єктом своїх цілей і досягнення певного результату. У цьому випадку ми спеціально не аналізуємо поняття «мета» і не редукуємо його до інтересу, але чітко й однозначно заявляємо, що за метою суб'єкта бачимо його інтереси.

Як ми вже писали, першопоштовхом, рушійною силою влади, її причиною є суб'єкт – саме він починає організацію влади. Таким чином, ми вважаємо, що мета

входить у структуру причини й, отже, бере участь у формуванні кінцевого вигляду самої цієї причини. Проблема взаємозумовленості причини й мети має давні корені й достатньо досліджена. Уперше до неї звернувся ще Аристотель у вченні про чотири причини або ентелехії, а потім і Лейбніц у вченні про обумовлену гармонію. На наш погляд, одного цього – обґрунтованого зв'язку причини й мети – необхідно й достатньо, щоб обов'язково визначити мету як атрибутивну характеристику влади. Цілі суб'єкта з організації владного впливу можуть бути як глобальними, стратегічними, так і локальними, тактичними. Саме залежно від мети (як, утім, залежно й від низки інших умов – природи об'єкта, характеру поточної ситуації й т. д.) суб'єкт формує адекватну систему впливу – відповідні засоби, методи, форми, динаміку й т. п.

Аналогічно й об'єкт, починаючи свою дію як реакцію на дію суб'єкта, переслідує свої цілі, за якими стоять його інтереси. Його цілі, так само як і цілі суб'єкта, можуть мати зовсім різні формальні й змістовні, внутрішні й зовнішні характеристики. Хоча відповідне поводження об'єкта за структурою своєю ми вважаємо складнішим, бо об'єкт змушений ураховувати, з одного боку, свої власні цілі, а з другого, – задекларовані цілі суб'єкта, на які він зобов'язаний прореагувати. Таким чином, об'єкт має ніби два рівні цілей, обов'язкових для реалізації. Тому перед ним завжди постає проблема співвіднести ці цілі. Хоча, за великим рахунком, аналогічна проблема стоїть і перед суб'єктом, який в ідеалі теж повинен знати й ураховувати цілі об'єкта заради організації найбільш ефективної системи впливу на нього. Однак у плані суб'єкта йдеться скоріше про ідеальний варіант, що може бути або реалізований, або ні, – суть влади від цього не зміниться. А ось об'єкт зобов'язаний завжди так чи інакше реагувати на цілі суб'єкта, враховуючи на свої власні цілі, тобто для об'єкта ця амбівалентність є сутнісною.

Кажучи про цілі як обов'язкові, сутнісні елементи в організації влади, на наш погляд, ніяк не можна обійти осторонь питання про саму цю мету, тобто чи можна в рамках філософії влади визначити цю мету, розуміючи, що в цьому визначенні повинна бути відбита ще одна сутнісна сторона влади як соціальних відносин. У цьому разі, на нашу думку, може йтися про цілі суб'єкта влади, оскільки, з одного боку, саме вони визначають механізм влади, а з другого, – мета об'єкта за всієї її обов'язковості й важливості є все-таки вторинною характеристикою. Отже, чи можна навіть на абстрактному рівні в межах філософії влади визначити мету, єдину й обов'язкову для всіх видів влади й для всіх суб'єктів влади? Ми вважаємо, що можна. І метою такою є соціальний порядок. Сімейна влада, наприклад, влада батька над сином, побудована заради певного порядку в родині. Політична влада, наприклад, влада парламенту над урядом, побудована заради певного порядку в державі. Релігійна влада, наприклад, влада священика над парафіянами, побудована заради певного порядку в церкві. Військова влада, наприклад, влада командира над солдатом, побудована заради певного порядку в підрозділі. Для будь-якого виду влади, для будь-якого суб'єкта вищою, кінцевою метою є той або інший тип порядку. Батьки, воєначальники, священики, учителі й інші змушують дітей, підлеглих, парафіян, учнів й інших робити саме те, що є, на їхню думку, правильним,

спрямоване на забезпечення динамічної стабільності цієї групи або організації. Наприклад, як у М. Фуко санітар змушує хворих прийняти ліки в певний час не тому, що він знає медикаментозну необхідність саме цих ліків саме в цей час саме для цього хворого, а просто тому, що так зазначено в розпорядку дня, такі правила, у цьому – своєчасному прийманні ліків хворими – і є елемент лікарняного порядку. Хоча, звичайно ж, якийсь конкретний санітар може й не усвідомлювати цієї високої абстракції, цілком можливо, що, здійснюючи владу, він уявляє собі зовсім іншу мету. Справді, тут виникає маса питань про право на визначення порядку, про розуміння, що є порядок, а що не є порядок, про міру усвідомлення цієї кінцевої мети, й т. д., і т. п. Отже, влада – це забезпечення такого стану тієї або іншої системи, який суб'єкт влади вважає порядком.

Телеологізм як сутнісна характеристика влади має серйозний евристичний зміст, особливу пізнавальну цінність. Він дає нам можливість, по-перше, повніше зрозуміти структуру влади, по-друге, обґрунтовано вийти на аналіз результату влади, по-третє, дає добрі підстави оцінити динаміку влади, її ефективність, по-четверте, дозволяє адекватніше зрозуміти як суб'єкта, так й об'єкта влади, спрогнозувати їхнє поведіння.

Шоста специфічна ознака влади-відносин полягає в тому, що влада – це результативні відносини. Отже, говорити про владу ми можемо тільки в тому разі, коли суб'єкт досягає своєї мети, тобто одержує бажаний результат. (Ми тут не розглядаємо проблему відповідності отриманого результату первинній меті, така проблема насправді існує, але вона не знімає факту відповідності мети й результату.) У всіх інших випадках ми можемо говорити лише про елементи влади, про потенціал влади, у найкращому разі – про нереалізовану владу (хоча, якщо бути послідовними, ми думаємо, що не може бути нереалізованої влади). Таким чином, результат влади є таким же обов'язковим елементом системи влади, як і суб'єкт, і об'єкт, і взаємодія. Бо без нього немає ніяких інших необхідних і достатніх підстав стверджувати, що ми маємо відносини панування й підпорядкування, оскільки панування саме й проявляється, результується у факті підпорядкування, тобто у виконанні мети суб'єкта. Хіба можна визначити панівною стороною того, хто голосно віддає накази, які тихо кануть у безодню, не маючи ніякого результату, крім стрясання повітря? Ми вважаємо, що ні, це не суб'єкт влади й це взагалі не влада. Мету слід не просто поставити – її слід обов'язково досягнути. Тільки в цьому разі ми можемо говорити про факт влади.

Тому, на наш погляд, влада – це не потенційні, а винятково актуальні відносини. Отже, ми не можемо погодитися з визначеннями влади на зразок «влада – це здатність когось зробити щось», навіть якщо такі визначення належать відомим і шанованим особисто нами класикам (у цьому разі ми маємо на увазі знамениту дефініцію влади М. Вебера як можливості нав'язати свою волю). Сьогодні досить широким (а В. Г. Ледяєв узагалі вважає, що таких більшість [16, с. 124]) є коло осіб, які визначають владу як потенційні відносини. Це й Р. Тауні, і Б. Беррі, і Д. Ронг, і П. Моррис, і сам В. Г. Ледяєв й ін. Наприклад, П. Моррис стверджує, що «поняття влади завжди стосується тільки здатності, можливості або диспозиційної властивості»

[18, Р. 13]. На доказ своєї точки зору він наводить приклад лева в зоопарку, владу якого ніби ніхто з відвідувачів не намагається актуалізувати за допомогою своєї власної шкіри, мовляв, усім і так зрозуміло, що лев – цар звірів, що тисячею прикладів поїдання «братів менших» довів свою владу. Не будемо обговорювати вдалість або невдалість цього прикладу не тільки в плані наочності положень, що нас цікавлять, але й у плані стосунку до влади взагалі. Відзначимо лише одне – мільйоном прикладів антилопи, які втекли від лева, довели неактуальність його влади. Природа показує, що від лева тікає більшість його потенційних жертв. І якщо додержуватися логіки П. Моррриса, то все це доводить скоріше безвладдя лева. Таким чином, на наш погляд, ніякі ікла й мускули лева, ніякі його колишні жертви не доводять його абсолютної й апіорної влади, природа наводить значно більше протилежних прикладів, тому владу необхідно доводити щоразу, і тільки в кожному доведеному випадку ми зможемо говорити про владу.

Сама по собі можливість, на наш погляд, ще не є владою, бо зовсім невідомо, як цю можливість буде реалізовано й чи буде її реалізовано взагалі. Як ми вже говорили, сама по собі можливість – це взагалі не відносини. Можливість і дійсність, як, сподіваємося, відомо нашому читачеві, – речі різні, хоча, безумовно, взаємозалежні. Якщо згадати генералів Салтикова-Щедрина, то ні здатності, ні можливості генералів до зустрічі з мужиком і після зустрічі ніяк не змінилися, однак до зустрічі про владу говорити не доводилося, а після зустрічі ми раптом переконалися у владі генералів і тільки на тій підставі, що мужик нагодував цих нещасних генералів, тобто на підставі того, що відносини між генералами й мужиком результувалися в обід, на підставі того, що декларована генералами ціль реалізувалася.

І нарешті, сьома специфічна ознака влади полягає в тому, що влада – це завжди відносини з покаранням, примусові відношення. Ми вже говорили про панування й підпорядкування як парні категорії, що тільки у своїй єдності адекватно відбивають сутність влади. Тут же ми вважаємо за необхідне підкреслити, що на боці суб'єкта завжди повинна стояти та або інша форма, інструменти покарання, примусу в разі відмови з боку об'єкта виконувати волю, рішення, команду й інші дії суб'єкта. Самі ці інструменти, методи й форми примусу можуть бути зовсім різними. На наш погляд, можна говорити про три рівні дії такої погрози. По-перше, це просте декларування можливості, перспективи покарання, що безпосередньо не стосується нікого конкретно до моменту непокори, наприклад, прописана в законі міра покарання за ту або іншу непокору. Поки ми нічого не порушили, ця погроза нас ніяк не стосується, але ми знаємо, що якщо ми скоїмо відповідне порушення, то до нас буде застосоване відповідне покарання, яке досить швидко трансформується з абстрактної площини в конкретну. І це змушує нас коритися. По-друге, це погроза матеріального або морального покарання за непокору, що теж прямо нікого ні до чого не примушує, не змушує й носить скоріше стимулюючий характер. Наприклад, неотримання премії або чергової почесної грамоти прямо не створює погрози нашій життєдіяльності й, за великим рахунком, ні до чого нікого не зобов'язує, але за певних умов й у певних ситуаціях навіть фактор грамоти є важливим орієнтиром поведінки. Ну й, по-третє, це механізм відвертого й прямого примусу до підпорядкування, у тому числі й із

використанням сили, включаючи загрозу життю й здоров'ю.

Однак факт обов'язкової наявності в системі влади спеціального механізму примусу зовсім не означає, що влада – це завжди, обов'язково й тільки примус або покарання, що без цього влади немає й бути не може. Достатньо згадати теорію легітимності влади, тобто добровільного й навіть з ентузіазмом і натхненням підпорядкування об'єкта діям суб'єкта. Більше того, сьогодні загально визнано, що влада, заснована на силі, є відносно гірший для всіх, у тому числі й для суб'єкта, найменш бажаний варіант влади, тому більшість суб'єктів прагне уникнути прямого застосування сили. Досить згадати відомі слова Ч. Мерріама щодо цього: «Коли влада використовує насильство, вона є не найдужчою, а найслабшою» [19, Р. 180].

Але покарання, примус, у тому числі й силовий, так чи інакше включені в систему влади, є, на наш погляд, її атрибутивною ознакою. І ми тут абсолютно не згодні з Х. Арендт, яка вважає, що поява в системі влади сили трансформує владу в насильство, а насильство вже ніби не є влада. Ну, по-перше, на наш погляд, влада цілком може виявлятися й у формі насильства, не гублячи при цьому ні йоти якості влади (інша справа, що між цими поняттями не можна ставити знака тотожності – із ці ми цілком і повністю згодні), і, по-друге, факт наявності в системі влади сили зовсім не означає те, що її використовують завжди й за будь-яких умов. Інакше ми будемо змушені визнати, що східні й будь-які інші деспотичні режими, а в деякому розумінні й тоталітарні режими теж, засновані головним чином на силі й примусі, не були системами влади, тобто в цьому типі суспільства не існувало, принаймні, політичної влади. Однозначно заявити про це поки що не намілювався ніхто, у тому числі й Х. Арендт, яка дуже серйозно досліджувала владу в тоталітарних режимах, що, між іншим, і принесло їй всесвітню популярність. Влада – це коли панівна сторона може домогтися й домагається підпорядкування, інакше вона просто не буде панівною стороною, тобто не буде влади взагалі. Покарання й виступає якимсь гарантом буття влади, хоча гарантом необхідним, але не завжди достатнім. Оскільки навіть за наявності в суб'єкта сили об'єкт може відмовитися від підпорядкування й влади не буде, то наявної і використовуваної суб'єктом сили може виявитися недостатньо для підпорядкування, й влади знову ж не буде. Але якщо вивести за дужки влади цю гарантію, тоді стане сумнівною сама можливість і необхідність підпорядкування, й влада перетвориться в щось випадкове, що може бути, а може й не бути, тобто в такий спосіб втратить ознаки сутнісного й зникне з поля зору філософії. Ми тут не аналізуємо зрозумілого, на наш погляд, питання про застосування або незастосування покарання, про природу покарання, про те, що може виступати в цій ролі, тобто про форми й методи. Показово, що яку би форму влади ми не взяли – сімейну або релігійну, уже не кажучи про політичну або військову, – ми скрізь бачимо наявність тих або інших санкцій.

Отже, можна зробити такий висновок: влада – це певні соціальні відносини, що мають ознаки асиметрії, каузальності, амбівалентності дії, цілепокладання, результативності й примусовості. Системна єдність цих ознак і визначає шукані якості влади.

Література:

1. *Dahl R. A. Power* // International encyclopedia of the social sciences. – N.Y., 1968. – Vol. 12.
2. *Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція.* – Х., 2002.
3. *Lasswell H., Caplan A. Power and society: A Framework for political inquiry.* – New Haven, 1963.
4. *Філософія влади* / Гаджиев К. С., Ильин В. В., Панарин А. С., Рябов А. В.; Под ред. В. В. Ильина. – М., 1993.
5. *Новейший философский словарь.* – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн., 2001.
6. *Постмодернизм: Энциклопедия.* – Мн., 2001.
7. *История философии: Энциклопедия.* – Мн., 2002.
8. *Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft.* – Tübingen, 1956.
9. *Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник* / Авт.-упоряд.: Андрущенко В.П. та ін. – К., 2002.
10. *Parsons T. The Sociological Theory and Modern Society.* – N.Y., 1967.
11. *Arendt H. On violence. Crises of the Republic.* – N.Y., 1972.
12. *Russel B. Power.* – London, 1985.
13. *Аристотель. Политика.* – 1254 А 30.
14. *Dahl R. The Concept of Power* // *Political Power: A Reader in Theory and Research* / Ed. by R. Bell, D. V. Edwards, and R. Harrison Wagner. – N.Y., 1969.
15. *Філософський енциклопедичний словник* / Ред. кол.: В. І. Шинкарук (голова), Є. К. Бистрицький та ін. – К., 2002.
16. *Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ.* – М., 2001.
17. *Dahl R. Power as the Control of Behavior* // *Power* / Ed by Steven Lukes. – Oxford, 1986.
18. *Morriss P. A Philosophical Analysis.* – Manchester, 1987.
19. *Merriam C. E. Political Power. Its Composition and Incidence.* – New York and London, 1939.